

УДК 327(497.1:497.2)"1920" (093.2)
341.223.12(497.1)"1920"(093.2)

ИСТРАЖИВАЊА Researches

ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ ЦАРИБРОДА И БОСИЉГРАДА КРАЉЕВИНИ СХС 1920.

Мр Димитар ТАСИЋ

Институт за стратегијска истраживања

АПСТРАКТ: У раду се разматра случај присаједињења Цариброда (данас Димитровграда) и Босиљграда Краљевини СХС 1920. године. Присаједињењу су непосредно претходиле одлуке Мирвне конференције у Паризу, бројне припремне радње и праћење ситуације на терену. Тежиште је стављено на војни фактор, његову улогу, ток војног запоседања, односно окупације, по тадашњој терминологији, расположење локалног становништва и проблеме који су пратили тај процес. Рад је заснован на грађи Архива Војноисторијског института, Архива Југославије, страном и домаћој литератури.

Кључне речи: *Краљевина СХС, Цариброд, Босиљград, Мирвна конференција у Паризу, војни фактор*

На Мирвној конференцији у Паризу 1919. године донесена је коначна одлука о територијалном разграничењу између Краљевине СХС и Бугарске. Догодило се оно што се обично догађа у случајевима када Велике силе арбитражују – обе стране су остале незадовољне. Представници Краљевине СХС били су незадовољни због тога што са Бугарском није одређена гранична линија која би највише одговарала стратешким интересима Краљевине, то јест линија која би умањила угроженост виталних комуникација у Моравско-вардарској долини. Бугарска је протестовала што су јој одузете територије које су, према њеним тврдњама, насељене бугарским становништвом: Македонија, Тракија, Добруца, Струмица, Цари-

брод и Босилград. Све у свему, Краљевини СХС припали су Струмица, Цариброд (данас Димитровград), Босилград и делови територије на десној обали Тимока.¹

Окупација Струмице одиграла се у јесен 1919. и протекла је у миру. Као и у случају Струмице, задатак да непосредно изврши војно поседување Цариброда и Босилграда добила је Трећа армијска област, односно њена Моравска дивизијска област. Искуство из операције у Струмици послужило је за предстојеће акције у Цариброду, Босилграду и на Тимоку. Успешним инкорпорирањем тих области граница се померила даље на исток чиме се, стварањем веће стратешке дубине, смањивала угроженост ка правцу Пирота и Власине, односно Грделичке клисуре и долине Јужне Мораве. Зато што су ове области већински насељене бугарским становништвом, ситуација у њима је помно праћена. Обавештајни подаци долазили су од делегата Врховне команде у Софији и његове мреже повереника, као и преко бројних повереника Граничне трупе и цивилних и полицијских органа.

Ситуација на терену у пролеће 1920. године и почетак припрема

Као и у случају Струмице, бугарска пропаганда је вршила интензиван притисак на локално становништво. Наиме, бугарски званични и незванични кругови инсистирали су да због неповољних мировних одредаба „етнички” Бугари са територија Македоније, Добруце, Тракије и нарочито Цариброда и Босилграда, напусте те просторе и емигрирају у Бугарску. Велики број их је и послушао. Њихов статус је постао један од најчешће навођених аргумената великобугарске пропаганде за промену граница. Док су се из Бугарске чули повици о, наводно, 300.000 протераних,² дотле су у Краљевини СХС покушавали да умање те бројке, најчешће цитирајући званичне бугарске изворе.³

Бугарске власти су на разне начине покушале да омету спровођење у дело одлука Мировне конференције. Тако је командир 26. чете Граничне трупе из Сурдулице, преко својих повереника, сазнао да Бугари, са територија које по мировном уговору треба да припадну Краљевини СХС, одводе сву мушку децу у Трн, као и да наговарају локално становништво да

¹ Чедомир Попов, *Од Версаја до Данцига*, Београд, 1976, стр. 136.

² Архив Војноисторијског института (АВИИ), пописник 4/3, кутија 57, фасцикла 4, докуменат 7/11, Превод Позива за целокупну македонску емиграцију у Бугарској који су 20. 9. 1919. упутили Привремено представништво за уједињавање бивше Унутрашње македонске револуционарне организације, Неутрална комисија за уједињење и Извршни комитет Благотворних македонских братстава.

³ Архив Југославије, Милан Стојадиновић, 37-22/325. Према једном званичном бугарском наводу из 1926. године, у Бугарској се налазило 10.244 избеглица са територије Вардарске Македоније.

се исели у унутрашњост Бугарске и говоре да ће свако ако то не уради бити од наше стране убијен и да ће му имовина бити разграбљена.⁴ Неколико дана касније у Скопље је стигао извештај војног изасланика из Атине који је јављао да је у Бугарској примећен покрет отпора због предаје Тракије Грчкој као и оног дела који треба да припадне Србији. Центар отпора према Србији требало је да буде у Цариброду, чије је становништво почело да се евакуише.⁵ Истовремено, 8. и 11. октобра Министарство војно је активирало и допунило своје наређење пов. бр. 31.422 од 23. јула 1919. о организовању оружане акције против Бугарске у случају да ова одбије да прихвати мировни споразум. Тај план је касније искоришћен као основа за план окупације Цариброда и Босиљграда.⁶ Наиме, до пролећа 1920. године ситуација у те две области је само праћена. Команда Моравске дивизијске области је тек 29. априла добила наређење да изради детаљан план окупације.⁷ Пуковник Душан Поповић, командант Моравске дивизијске области, направио је план који је 11. маја послао на одобрење команданту Треће армијске области ђенералу Милошу Васићу. Њиме се предвиђало да за задатак окупације буду формиране следеће групе са посебним задацима:

- Пиротска група, у чијем саставу су III пешадијски пук и I дивизион III хаубичког пука. Група је имала задатак да наступа према Цариброду.
- Нишка група, коју чине XVI пешадијски пук, Моравски артиљеријски пук и I ескадрон I коњичког пука „Обилић”. Група је имала задатак да наступа према Босиљграду.
- Кривопаланачка група, у чијем саставу су I батаљон I пешадијског пука и једна хаубичка батерија. Задатак те групе је био да осигура део граничног фронта према Ћустендилу.

Пошто се ситуација у међувремену променила, наиме I пешадијски пук је враћен у Врање, пуковник Поповић је предложио да Нишка група остане на месту и буде приправна за дејство у случају ванредних околности,

⁴ АВИИ, п. 4/3, к. 54, ф. 12, д. 12/174, Извештај команде Граничне трупе команди Треће армијске области, пов. бр. 1207 од 6. 10. 1919. године.

⁵ АВИИ, п. 4/3, к. 54, ф. 13, д. 12/192, Извештај Министарства војног и морнарице команди Треће армијске области, пов. бр. 39.168 од 14. 10. 1919. године.

⁶ Предвиђене су четири групе, према евентуалним правцима наступања, Пиротска (III пешадијски пук и Моравски хаубички дивизион), Нишка (Моравски коњички ескадрон и Моравски брдски артиљеријски пук), Кривопаланачка (I батаљон XXX пешадијског пука и једна хаубичка батерија Југословенске дивизије), Штипска (три чете 2. батаљона XXIII пешадијског пука, 3. батаљон XXVIII пешадијског пука и 5. пољска батерија Југословенске дивизије). Ове снаге су се у погледу снабдевања налазиле под командом Треће армијске области.

⁷ АВИИ, п. 4/3, к. 58, ф. 7, д. 6/56, Наређење команде Треће армијске области команданту Моравске дивизијске области, пов. бр. 1844 од 29. 4. 1920. године.

а да делови I пука уместо њих преузму задатак наступања ка Босиљграду. Тим јединицама требало је да буду придодате и јединице Граничне трупе.⁸ Када је 17. маја проследио план на одобрење министру војном, ђенерал Васић је унео предложене измене па су састав и задаци група овако изгледали:

- Пиротска група је добила још једну брдску батерију и један коњички ескадрон I коњичког пука, а нову линију граничног фронта је требало да поседну делови 27. и 28. чете Граничне трупе.
- Врањска група је представљала прву измену и сачињавала су је два батаљона I пешадијског пука, једна батерија 3. Моравског брдског артиљеријског дивизиона и један коњички вод I коњичког пука. Задатак Врањске групе је био да у две колоне, из правца Власине и Криве Феје, наступа ка Босиљграду. Поседање нове граничне линије било је задатак делова 25. и 26. чете Граничне трупе.
- Кривопаланачка група је уместо предложеног батаљона I пука била састављена од батаљона XXII пешадијског пука и прве батерије 2. дивизиона III хаубичког артиљеријског пука. Задатак је остао исти – обезбеђење кривопаланачког правца и границе, и заштита десног бока колоне Врањске групе која је наступала из правца Криве Феје.

Као што је и предложено, у резерви је остала Нишка група. Посебан проблем представљао је недостатак караула на новој граничној линији тако да су граничне чете најпре морале да саграде провизорне заклоне у чему је требало да им помогну јединице пешадије.⁹

За то време, јединице Граничне трупе пратиле су догађаје на бугарској територији. Почетком маја бугарске локалне власти обавестиле су становништво о предстојећем доласку трупа Краљевине СХС. Међутим, том приликом мушком становништву нису одузимани оружје и војна опрема, што се дешавало претходне године у Струмици. Претпостављало се да је циљ оваквог поступка био да становништво, по доласку југословенских трупа, дигне устанак, чиме би се скренула пажња Мировне конференције на ту област. Руководећи се извештајима својих повереника, у команди Граничне трупе превладао је став да до устанка неће доћи због великог нерасположења бугарског становништва према њиховим властима, али да би у сваком случају, одмах по уласку, требало спровести широку акцију разоружавања.¹⁰ Непуне две недеље касније, 17. маја, у команди Граничне трупе тврдили су

⁸ АВИИ, п. 4/3, к. 63, ф. 5, д. 3/13, Извештај команде Моравске дивизијске области команди Треће армијске области, пов. бр. 1872 од 11. 5. 1920. године.

⁹ АВИИ, п. 4/3, к. 63, ф. 5, д. 3/13, Извештај команде Треће армијске области Министру војном и морнарице, пов. бр. 2065 од 17. 5. 1920. године.

¹⁰ АВИИ, п. 4/3, к. 63, ф. 5, д. 3/11, Извештај команде Граничне трупе команди Треће армијске области, пов. бр. 2 од 6. 5. 1920. године.

да је код бугарског становништва постојала отворена наколоност ка Краљевини СХС будући да се вратило становништво које се током претходне године иселило.¹¹ Међутим, и даље се наставило са различитим нагађањима око коначног статуса области зато што се улазак југословесних трупа и даље одлагао. То оклевање вешто је користила бугарска пропаганда. Истовремено, трајало је максимално економско искоришћавање локалног становништва. Шириле су се вести да уколико се бугарској држави не плати порез за три године унапред сељаци неће моћи да добију тапије на земљу без којих ће им српска власт одузети имања. Уведен је и веома висок порез на живу стоку. У целом том замешатељству становништво је почело да се обраћа за савет повереницима Краљевине СХС који су им саветовали да не подлежу притисцима. Командант Треће армијске области молио је министра војног да се у циљу стабилизације прилика локално становништво о свему томе обавести преко надлежних органа.¹²

Лето и промене у ставовима бугарских власти

Лето је протекло у праћењу ситуације, проверавању информација и припремама за окупацију. Према наводима *Политике*, крајем јуна преобучени бугарски официри поделили су оружје по бугарским селима уз границу „ради побуне при окупацији”. Због тих вести затражена је интервенција код команде француских снага у Бугарској, одакле су стизала уверавања да нема разлога за сумњу да бугарски официри у цивилу деле оружје становништву Цариброда.¹³ Истовремено, војска је скидала кровне конструкције, цреп и све сувишне ствари са касарни и караула и односила у унутрашњост Бугарске. Такође, у војску су били позвани младићи из Цариброда старости 20 и 21 године.¹⁴

Крајем јула новоформирана 23. чета Граничне трупе била је спремна за дејство и одређен јој је распоред. Чета је у свом саставу имала: једног официра и 94 подофицира, каплара и редова. Истовремено је од команде Треће армијске области затражено наређење о упућивању чете у састав Пиротске групе.¹⁵ Начелство врањског округа обратило се пуковској окружној

¹¹ АВИИ, п. 4/3, к. 58, ф. 58 д. 6/59, Извештај команде Граничне трупе команди Треће армијске области, пов. бр. 116 од 17. 5. 1920. године.

¹² АВИИ, п. 4/3, к. 63, ф. 5, д. 3/14, Извештај команде Треће армијске области Министарству војном и морнарице, пов. бр. 2113 од 23. 5. 1920. године

¹³ АВИИ, п. 4/3, к. 63, ф. 5, д. 3/11, Извештај Министарства војног и морнарице команди Треће армијске области, пов. бр. 8879 од 3. 8. 1920. Прослеђен извештај шефа Војне мисије, пов. бр. 88 од 22. 7. 1920. године.

¹⁴ „Пред окупацију Цариброда”, *Политика*, бр. 4379 од 2. 7. 1920. стр. 1.

¹⁵ АВИИ, п. 4/3, к. 59, ф. 2, д. 12/24, Извештај команде Граничне трупе команди Треће армијске области, пов. бр. 885 од 25. 7. 1920. године.

команди у Врању ради координације даљих активности јер су цивилне власти тог округа биле задужене за организацију цивилне власти у новоприсједињеним областима и у томе су следили упутства Министарства унутрашњих дела. У одговору на те захтеве команда Треће армијске области је, 31. августа, наредила команди Моравске дивизијске области да буде у приправности и изврши све потребне мере, иако окупација неће бити обављена док међународна комисија не обави разграничење. У духу тог наређења требало је обавестити цивилне власти и уверити их да ће о свему бити благовремено обавештаване. Истовремено, дошло је до промена у саставу окупационих трупа. Наиме, уместо једног батаљона III пешадијског пука, који се налазио на албанском фронту, из састава Пиротске групе Министарству војном је предложено да употреби један пешадијски батаљон из састава Тимочке дивизијске области. За окупацију Божице и Босилграда предложен је XLVII пешадијски пук из Крушевца.¹⁶ Истовремено, 30. августа, команда Граничне трупе је поново јавила о сазнањима од „поуздане стране” да се у околини Цариброда вршила подела оружја. Иако је наводе тог извештаја демантовао шеф Војне мисије у Софији писмом пов. бр 216 од 12. септембра, команда Граничне трупе је 19. септембра известила команду армије у Скопљу да је „поново наређено команданту 5. пододсека III граничног одсека да предњи извештај провери и о резултату извести ову команду”.¹⁷

Нешто касније, 16. и 17. септембра, од сељака са бугарске територије сазнало се да су 28. августа у Клисурси и 31. августа у Цариброду, бугарски министри одржали митинге на којима су апеловали на локално становништво да долазак српске војске и окупацију мирно прихвате. „Српски војници и српске грађанске власти су добре и неће никоме ништа учинити ко се не буде бунио... Са Србима ускоро бићемо у вечитом савезу и бићемо један народ тако да ће бити искључена борба између два народа који су браћа по вери и по крви. Неће се више десити да гинемо узалуд као што су то наше вође до сада од нас захтевале.” У извештајима је наведено да је у Цариброду митинг одржао Стамболијски, односно у другом извештају Стамбуловски. Наведени министар Стамболијски је још рекао: „Да је се трудио да Срби не окупирају Царибродску околину, али мора да се окупира, пошто је додељена од већих сила; немој да се народ буни и да бежи од својих домова пошто ће то уступљење бити за кратко време. Бугарска Влада ће молити Српску Владу која ће Бугарској опет уступити Цариброд и њену околину

¹⁶ АВИИ, п. 4/3, к. 62, ф. 2, д. 1/62, Наређење команде Треће армијске области команди Моравске дивизијске области, пов. бр. 5640 од 31. 8. 1920. године.

¹⁷ АВИИ, п. 4/3, к. 61, ф. 4, д. 1/231 и АВИИ, п. 4/3, к. 61, ф. 5, д. 1/285, Извештаји команде Граничне трупе команди Треће армијске области, пов. бр. 1215 од 30. 8. 1920 и пов. бр. 1415 од 19. 9. 1920. године.

као и све земље које је Бугарска уступила Србији.”¹⁸ Поруке из њихових обраћања су кореспондирале са идејама и програмом бугарских земљоделца и биле су видно супротстављене „тајним” плановима о општем отпору српској окупацији које су заговарали политички кругови блиски војсци, двору, ВМРО-у и компромитованим бугарским политичарима.

Како су истовремено текле припреме за препуштање тих области Краљевини СХС (однесене су општинске касе и архиве, карауле су напуштане и одношен је покретни инвентар), настављено је са застрашивањем становништва „пронети су гласови да ће Срби клати мештане кад дођу због чега се народ буни и појединци су почели да се иселјавају”.¹⁹ То се наставило и наредних недеља, чуле су се гласине да су бугарске власти наредиле евакуацију становништва и стоке у унутрашњост Бугарске; онима који би то одбили претило се одузимањем стоке. Неки су послушали, али било је и оних који су тражили допуштење да стоку привремено пребаце на територију Краљевине СХС. Међутим, половином октобра 1920. године из више центара стигли су извештаји да се са таквом праксом престало, штавише, препоручивано је да мештани остану јер се „неће допустити уступање тих села нама и да ће та места оружјем бранити”. У разним комбинацијама као заштитници и помагачи појавили су се Италијани, Румуни и Руси.²⁰ Војска, односно пограничне јединице су, према речима њених припадника, добиле задатак да отворе ватру на окупационе снаге Краљевине СХС у тренутку њиховог уласка. Опет је, као много пута пре тога, циљ био изазивање инцидената којима би се иницирале промене одредбе мировног уговора о предаји тих територија Краљевини СХС.²¹

У том тренутку је на бугарској политичкој сцени, упркос отпорима, све више преовладавао земљоделски курс помирења са суседима и прихватање одредби мира при чему су активисти Земљоделског савеза долазили у директан сукоб са противницима који су, користећи позиције у незваничним центрима моћи, нарочито у војсци, покушавали да остваре своје тежње. Половином октобра стање духова у Цариброду се поправило.

¹⁸ АВИИ, п. 4/3, к. 58, ф. 8, д. 6/98 лист 1 и 2, Извештаји команде Граничне трупе и команде Моравске дивизијске области команди Треће армијске области, пов. бр. 1215 од 19. 9. 1920 и пов. бр. 4621 од 20. 9. 1920, прослеђени извештаји команде 5. пододсека Граничне трупе, пов. бр. 97 од 16. и 17. 9. 1920. године.

¹⁹ АВИИ, п. 4/3, к. 58, ф. 8, д. 6/105, Извештаји команде Моравске дивизијске области команди Треће армијске области, пов. бр. 4669 од 22. 9. 1920, прослеђен извештај команданта 5. граничног пододсека пов. бр. 112 и 113 од 20. 9. 1920. године.

²⁰ АВИИ, п. 4/3, к. 54, ф. 13, д. 12/187 лист 1 и 2, Извештаји команде Моравске дивизијске области команди Треће армијске области, пов. бр. 8875 од 19. 10. 1920, прослеђен извештај начелника округа Кумановског пов. бр. 484 од 15. 10. 1920. и наређење Министра војног команданту Треће армијске области, пов. бр. 39 337 од 21. 10. 1920. године.

²¹ АВИИ, п. 4/3, к. 54, ф. 13, д. 12/190, Извештаји команде Моравске дивизијске области команди Треће армијске области, пов. бр. 5369 од 21. 10. 1920, прослеђен извештај командира 27. граничне чете пов. бр. 127.

Један од разлога за то био је то што је у граду остао тамошњи народни посланик Манојло Насев, кога је бугарска влада замолила да остане као заштитник тамошњег народа и да о свему извештава бугарску владу.²²

Војна акција присаједињења и њен ток

На случај Цариброда и Босилъграда тачка је, чини се, стављена истовремено и у Београду и у Софији. Према сазнањима повереника начелства пиротског округа из октобра, у Софију је тајно упућен посебан депутат из села Нанушковице, општине стрелачке, са петицијом да се Србији те области никако не предају и да граница остане на истом месту. Име министра који је примио депутата није наведено. Министар је изјавио да ће се бугарске власти потрудити да тако и буде, али уколико велике силе одреде да ови крајеви потпадну под Србију „немојте се плашити но будите добри људи, па ће за вас добро бити; ако се успротивите Српској власти тешко ћете проћи као што су и сами Срби прошли за време окупације.“ Остављена је могућност да се свако ко не буде задовољан новим властима у року од три месеца исели у Бугарску.²³

Пре уласка југословенских снага требало је да се одреди линија нове границе између две земље. Бугарско посланство у Београду затражило је да се окупација Цариброда и Босилъграда одложи све док међународна комисија за разграничење дефинитивно не утврди нову граничну линију јер би делимична окупација и постепено поседање границе изазивали панику код локалног становништва.²⁴ Бугарски захтев је одбијен са образложењем да је влада Краљевине СХС већ наредила почетак окупације и да су о томе бугарска влада и међународна комисија већ обавештени. Окупација је, према југословенском мишљењу, представљала најподеснији начин „да се одрже нормални односи на граници.“ Командант Треће армијске области, ђенерал Мирослав Милисављевић, издао је наређење да се обаве припремне радње и да се направи коначни план окупације. Командант свих снага и даље је био командант Моравске дивизијске области пуковник Душан Поповић. Постојало је неколико измена у односу на претходне варијанте:

– Царибродски одред, под командом команданта III пешадијског пука потпуковника Михајла Ј. Милићевића, који чине: III пешадиј-

²² АВИИ, п. 4/3, к. 63, ф. 6, д. 9/5, Извештај команде Моравске дивизијске области команди Треће армијске области, пов. бр. 5140 од 20. 10. 1920, прослеђен извештај команде Пиротске пуковске окружне команде, пов. бр. 1186 од 17. 10. 1920. године.

²³ АВИИ, п. 4/3, к. 54, ф. 13, д. 12/190, Извештаји команде Моравске дивизијске области команди Треће армијске области, пов. бр. 5369 од 21. 10. 1920 прослеђен извештај команде III пуковске окружне команде пов. бр. 1227 од 18. 10. 1920.

²⁴ АВИИ, п. 4/3, к. 58, ф. 8, д. 6/115, Извештај Министарства војног команди Треће армијске области, пов. бр. 17 840 од 23. 10. 1920.

ски пук (два батаљона), I коњички пук „Обилић” (три ескадрона), 3. батаљон XX пешадијског пука, пољски дивизион Моравског артиљеријског пука (две батерије), митраљеска одељења III пешадијског пука и I коњичког пука, 23. и 24. гранична чета и одељење болничара.

– Босиљградски одред, под командом команданта XLVII пука потпуковника Драгутина Гавриловића, који чине: XLVII пешадијски пук (два батаљона), један ескадрон I коњичког пука, 3. батаљон XXII пешадијског пука (три чете), Моравски брдски дивизион, митраљеско одељење XLVII пука, део 21. и 22. граничне чете и одељење болничара.

Одреди су укупно имали снаге од: седам пешадијских батаљона, четири коњичка ескадрона и пет артиљеријских батерија. Главни разлог за толику јачину одреда вероватно је била жеља да се за нове поданике изврши јавна демонстрација силе победника у тек окончаном сукобу. Евентуални отпори могли су да се савладају и мањом снагом. Задаци одреда одређени су раније: у првој фази се вршило поседање области трупама, потом су граничне чете поседале нову граничну линију. У Босиљградском одреду 3. батаљон XXII пука имао је помоћну улогу за заштиту правца Ћустендил – Куманово и требало је да остане у Кривој Паланци. Одлуку о почетку акције командант Треће армијске области препустио је пуковнику Поповићу, команданту Моравске дивизијске области, и ђенералу Душану Стефановићу, комесару за разграничење који је на терену радио са међународном комисијом. Посебно је инсистирао на томе да се спречи било каква злоупотреба или насиље над локалним становништвом.²⁵ *Политика* је 31. октобра јавила да је Међународна комисија за утврђивање границе ускоро требало да заврши свој рад и да су начелници врањског и пиротског округа добили инструкције да испитају све услове под којима треба да се обави предстојећа окупација.²⁶ У току припрема за окупацију бугарски званични кругови су, 4. новембра, затражили пријем у Друштво народа.²⁷

Окупација Цариброда извршена је 6. новембра у реду и миру. У почетку је код локалног становништва постојао страх, али се према изве-

²⁵ АВИИ, п. 4/3, к. 63, ф. 5, д. 3/33, Наређење команде Треће армијске области, пов. бр. 6945 од 14. 10. 1920. године.

²⁶ „Окупација Цариброда”, *Политика*, бр. 4499 од 31. 10. 1920. стр. 2.

²⁷ Васил Василев, *Правителство на БЗНС, ВМРО и Българо-Југославските отношения*, Софија, Българската академия на науките, 1991, стр. 42. Аутор износи тврдњу да је окупација обављена два дана после бугарског захтева за пријем у Друштво народа упркос томе што међународна комисија није завршила рад због тога што би након пријема бугарска држава аутоматски била заштићена од стране војне интервенције. Међутим, аутор не помиње да је предаја Цариброда и Босиљграда била једна од обавеза Нејског мировног уговора невезана за међународни статус Бугарске, (прим. Д. Тасић).

штајима команданта Царибродског одреда већ другог дана по окупацији вратило 400 избеглица.²⁸ Уласку југословенских снага у Цариброд *Политика* је посветила уводник. У слављеничком тону изражена је радост што се у том тренутку југословенска застава вила „надомак Софије”, али и нада да је Добропољска битка била последња битка између Бугара и Срба. Војска је у Цариброд ушла у раним јутарњим часовима, делови су посели нову граничну линију, а свечана предаја града је обављена по доласку начелника пиротског округа у 9 часова ујутру.²⁹

Босиљградски одред је требало да дејствује касније, али су са његовог сектора почели да долазе гласови да се иселјавање наставља и то под притиском „једне комитске чете од 30 људи чије је седиште у Клисури. Власти им излазе у сусрет дајући им саобраћајна средства.”³⁰ Већ 24. новембра пуковник Поповић је јавио да је окупација Босиљграда завршена и да је становништво и даље било наклоњено Бугарској али се држало покорно. При том се пожалио на лоше стање путева које је отежавало снабдевање трупа у толикој мери да је командант предложио њихово смањивање.³¹

У току окупације Цариброда и Босиљграда команданту Треће армијске области обратио се министар војни за захтевом да трупе под његовом командом прерасподели да би се појачао албански фронт. Генерал Милисављевић је у одговору описао прилично лоше стање код потчињених јединица код којих у појединим гарнизонима нису функционисале ни основне службе, попут страже и чувања стоке у возарским ескадронима. Иначе је ситуација у Трећој армијској области по питању попуњености у том тренутку била толико лоша да ни повлачење делова ефективна ангажованих у окупацији није могло драстично да је поправи.³²

Присаједињење царибродског и босиљградског краја Краљевини СХС имало је посебну политичку тежину. Наиме, то су били крајеви насељени већинским бугарским становништвом. То није била Македонија чије је становништво, чак и према бугарским тврдњама, имало право на неку посебност. После окупације бугарска престоница била је ближа граници него раније чиме се њен стратешки положај погоршао. Временом су се незадовољници из ових крајева окупили у организацију „Вртоп” познатију

²⁸ АВИИ, п. 4/3, к. 54, ф. 13, д. 12/190, Извештај команде Моравске дивизијске области команди Треће армијске области, пов. бр. 5473 од 9. 11. 1920. године.

²⁹ „Цариброд и Босиљград” и „Улазак у Цариброд”, *Политика*, бр. 4505 од 7. 11. 1920. стр. 1.

³⁰ АВИИ, п. 4/3, к. 56, ф. 9, д. 2/245, Извештај команде Граничне трупе команди Треће армијске области, пов. бр. 1408 од 20. 11. 1920, прослеђен извештај командира 26. граничне чете о разговору са Ристом Михаиловићем из Клисуре који је избегао са породицом.

³¹ АВИИ, п. 4/3, к. 63, ф. 5, д. 7/48, Извештаји команде Моравске дивизијске области команди Треће армијске области, пов. бр. 7739 од 24. 11. 1920. године.

³² АВИИ, п. 4/3, к. 63, ф. 5, д. 3/42, Извештај команде Треће армијске области Министру војном, пов. бр. 7446 од 10. 11. 1920. „У Скопљу XXI пук не може да образује две смене стража те су војници стално на стражи без смене... батаљон XLIV који је као посада у Ораховцу не броји више од 80 људи.”

као Организација Западних покрајина, чији је крајњи циљ био повратак окупираних области под окриље Бугарске. Они су усвојили начин деловања ВМРО-а и других сличних организација, попут Дружества Тракијанаца и Добруцанаца. Половином двадесетих година XX века организација „Вртоп” почела је да, самостално или у садејству са поменутиим организацијама, организује и врши терористичке акције на територији Краљевине СХС, што је додатно искомликвало иначе напете и деликатне односе две земље.³³ Најчешћа мета тих акција били су возови на прузи Београд – Софија. Током двадесетих и почетком тридесетих година догодио се низ бомбашких напада на возове и пругу на том правцу.

Summary

The Annexation of the Caribrod and Bosilegrad Districts to the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes in 1920

Key words: Kingdom of the SHS, Caribrod, Bosilegrad, Paris Peace Conference, military factor

The victory of Serbia in the First World War and the creation of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes was to be crowned by the fulfillment of the stipulations of the peace treaties with the defeated powers. Under the stipulations of the Treaty of Neuilly Bulgaria had to renounce part of its territory, reduce its military effectives, abolish general military service and pay reparations. Apart from having to leave Vardar part of Macedonia under Serbian, i.e., Yugoslav rule, Sofia was additionally encumbered with the obligation to hand over to the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes the towns of Strumica, Caribrod (today Dimitrovgrad) and Bosilegrad with environs. The particular feature of the latter two towns and their surroundings was that they had been predominantly Bulgarian-inhabited. After Strumica, it was Caribrod's and Bosilegrad's turn in 1920. The Command of the Third Army District was saddled with the task of preparing and executing the plan of annexation. Spring and summer were spent in observing the situation on the ground, reacting to news from across the border, and in making and changing plans. The electoral victory of Bulgarian agriculturalists and the change in Bulgaria's foreign policy aimed at observation of the peace treaty stipulations, contributed to peaceful and orderly annexation of the Caribrod and Bosilegrad in autumn of that year. A little later unsatisfied Bulgarians of those parts founded an organization striving to return the Caribrod and Bosilegrad districts into the borders of the Bulgarian state.

³³ АЈ, Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије, 14 – 29/259.